

УСНА НАРОДНА ТВОРЧІСТЬ ТА ПОСТФОЛЬКЛОР У ЖИТТІ СУЧАСНОЇ ЛЮДИНИ: ПОВЕРНЕННЯ ДО ПЕРЕЖИТКІВ ЧИ НОВІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ?

Постановка проблеми. Сучасні етнотрансформаційні процеси, які відбуваються в Україні та інших державах, знову змусили науковців звернутися до етнопсихологічної проблематики. Одним із пріоритетних залишається питання формування етнічної свідомості та самосвідомості, а відповідно й питання відродження традиційної культури. Особлива увага в цьому контексті приділяється відродженню усної народної творчості та залученню її до культурного поля розвитку особистості.

Слід зауважити, що згадані проблеми уже не окреслюються на рівні окремих країн і не залишаються суто внутрішніми. Створюються міжнародні організації та співтовариства, діяльність яких спрямована на охорону, популяризацію та збереження традиційної культури. Прикладом може слугувати Міжнародна Рада Організації Фестивалів Фольклору і Традиційних Мистецтв (CIOFF) [2].

Разом з тим питання відродження усної народної творчості залишається достатньо складним. Спроби реанімувати усну народну творчість шляхом її кількісного збільшення у житті сучасної людини виявилися не зовсім ефективними. Насичення усною народною творчістю засобів масової інформації та вивчення її у загальноосвітніх школах безумовно виконують просвітницьку функцію. Однак для сучасної людини усна народна творчість в значній мірі залишається пережитком і у кращому випадку сприймається нею як архаїчна екзотика. Як би ми не розглядали усну народну творчість, чи то як частку психологічної реальності наших предків, яка себе вичерпала і на сьогодні є втраченою, чи як вагомий

регулятор соціальних стосунків, якого варто відновити, будь-які спроби залучення усної народної творчості як засобу розвитку особистості вимагають ґрунтовного вивчення. В першу чергу треба знайти ту нішу у житті людини, де усна народна творчість зможе виконувати свої регулятивні функції, та відпрацювати механізми її засвоєння.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Традиційно усна народна творчість була предметом вивчення фольклористики та суміжних наук – філософії, етнографії, літературознавства, мовознавства, семіотики. Найчастіше науковці розглядали питання жанрової різноманітності усної народної

221

творчості, здійснювали аналіз характерних ознак та функцій. Сьогодні узагальнений досвід вивчення усної народної творчості представлений у монографіях О.С.Киченка, Б.М. Путілова, С.В.Євтушенко [5, 6, 12].

У психології усна народна творчість не була предметом самостійних досліджень і зазвичай розглядалася у контексті інших психологічних явищ. Прикладом можуть слугувати роботи Ж.Піаже та О.В.Запорожця, які зверталися до приказок, прислів'їв та загадок для вивчення особливостей мислення і мовлення дітей [1]. К.Г. Юнг та його послідовників – Х.Дикман, фон М.-Л.Франц, Дж.Л. Хендерсон, И Якоби, А. Яффе і інші активно використовували усну народну творчість у психотерапії [3, 15]. Зараз до усної народної творчості звертаються спеціалісти з етнофункціональної терапії, казкотерапії, терапії метафорами. У роботах С.Ю.Неклюдова піднімаються питання зв'язку усної народної творчості та постфольклору, специфіки „міського” фольклору, описуються особливості фольклору різних соціальних груп [14]. Низка робіт присвячена вивченню характерних явищ дитячої субкультури. Зокрема у працях В.Т.Кудрявцева, М.В.Осоріної, Г.К.Уразалієвої висвітлюється проблема дитячого фольклору [7, 11]. В.Т.Кудрявцев та О.Л.Музика пропонують залучати усну народну творчість до навчання молодших школярів [8, 9].

Мета статті – розкрити зв'язки усної народної творчості та постфольклору, окреслити можливі шляхи залучення усної народної творчості до розвитку особистості.

Виклад основного матеріалу. Процес поступової втрати усною народною творчістю регулятивних функцій та витіснення її постфольклором в значній мірі є закономірним. Неписемна культура змінилася на писемну. Процеси урбанізації обумовили порушення сільського укладу життя, який ще століття тому був типовим для України. Усна народна творчість, яка базувалася на традиціях, виявилася водночас і надлишковою і недостатньою для регуляції міжособистісних стосунків у сучасній міській культурі

Усна народна творчість зазвичай регулювала стосунки, які базувалися на традиційному етикеті. Такі стосунки складали струнку систему. Вони були достатньо тривалими і в значній мірі консервативними. Ці стосунки ґрунтувалися на тому, що люди не тільки були особисто знайомі, а й добре знали найближче соціальне оточення один одного та мали на нього вплив. Будь-який вчинок ставав визначальним не тільки для самої людини, а й для її найближчих – дітей, онуків, роду в цілому.

У міській культурі кількість контактів з незнайомими людьми значно збільшується. Стосунки переважно ділові і часто не орієнтовані на далеке майбутнє та не потребують особистісного знання партнерів по спілкуванню. Потреба збереження інформації про минуле кожного частково себе вичерпала. Усна народна творчість в нових умовах не може в повній мірі задовольнити соціальний запит. Таким чином виникає постфольклор, який на відміну від усної народної творчості може регулювати мінливі стосунки, що зазвичай не ґрунтуються на безпосередньому досвіді попередніх поколінь і не вимагають суворого дотримання традиційного етикету.

Варто підкреслити, що усна народна творчість та постфольклор водночас мають і спільні, і відмінні ознаки. Спільні ознаки обумовлені потребою суспільства у функціонуванні відповідних регулятивних механізмів, а відмінні

визначаються специфікою тієї культури, в межах якої ці механізми формувалися. Порівнюючи усну народну творчість та сучасний міський фольклор С.Ю.Неклюдов зокрема зазначає: „багато тематичних і стилістичних збігів пояснюються не прямим генетичним зв'язком, а конвергентним набуттям схожих ознак, або набуті збіги обумовлені архетипами і універсаліями суспільної свідомості” [14; 15].

Характерними рисами постфольклору є ідеологічна маргінальність та фрагментарність. Зазвичай він окремо обслуговує різні соціальні, професійні і навіть вікові групи населення. З іншого боку, оскільки постфольклор тісно пов'язаний з масовою культурою, типовими стають процеси тематичної і естетичної інтернаціоналізації та серійного відтворення копій. Таким чином постфольклор хоча і задовольняє потребу людини у ідентифікації та самоідентифікації в межах окремих соціальних групи, він не має єдиної світоглядної основи, і відповідно не може здійснювати цілісний вплив ні на розвиток особистості, ні на формування етносу [14].

На відміну від постфольклору усна народна творчість у традиційній культурі була засобом і вертикальної, і горизонтальної трансмісії, а отже дозволяла комплексно регулювати діяльність та міжособистісні стосунки. Окремі одиниці усної народної творчості, зокрема приказки і прислів'я слугували знаками ситуацій та відношень між речами і дозволяли в усталеній формі зберігати та передавати досвід народу [5; 6; 12; 13]. На думку О.О. Селіванової такі усталені фразеологізми „є продуктом культурно-гносеологічної здатності етносу фіксувати як стереотипне власне антропометричне відношення до об'єктивного світу, що з часом перетворюється на прототипове в етносвідомості”. Дослідниця розглядає їх як „квазіостереотипи та квазіеталони народного світогляду” [13; 11]. Таким чином усна народна творчість є цілісним утворенням, яке регулюється традицією, позбавлене рис фрагментарності і маргінальності, базується на єдиній світоглядній основі і, головне, цілісно її транслює.

Реанімація усної народної творчості у сучасній культурі передбачає пошук для неї відповідної соціальної (на рівні групи) та психологічної (на рівні особистості) ніші. І тут треба орієнтуватися не стільки на діяльність та міжособистісні стосунки дорослої людини, скільки звернутися до більш ранніх вікових періодів. У дитинстві відбуваються найінтенсивніші кількісні, якісні та структурні зміни. Ціннісна сфера та міжособистісні стосунки дорослої людини уже сформовані. Усна народна творчість може регулювати окремі аспекти її життєдіяльності, але принципові зміни вона вже не обумовить.

З іншого боку, саме період дитинства є сензитивним для засвоєння усної народної творчості. Серед типових вікових особливостей дітей варто виділити такі як міфологічне мислення, висока емоційність, некритичне сприймання та легка навіюваність. У згаданий період відбувається перехід від естетичного до когнітивного осягнення дійсності. Не зважаючи на те, що молодші школярі оволоділи писемним мовленням, дитяча субкультура все ж залишається неписемною, і, відповідно, близькою до традиційної культури[10].

Сама усна народна творчість має ряд характеристик, які обумовлюють доцільність та легкість оволодіння нею саме у період дитинства. Усна

223

народна творчість здатна зберігати та передавати досвід попередніх поколінь. Вона має авторитетного та водночас анонімного автора. Метафоричність, лаконічність, використання специфічних мовних та позамовних засобів, здатність функціонувати на рівні дологічного мислення робить її доступною для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку [10].

Окремо хочемо зупинитися на тому, що у багатьох творах усної народної творчості імпліцитно закладена оціночна функція [4; 9]. Це має неабияке значення для вирішення кола проблем, пов'язаних з організацією навчально-виховного процесу у початковій ланці школи. Відсутність

відпрацьованих тонких механізмів регуляції навчальної діяльності веде до її штучності і недостатньої ефективності [8; 9].

У нашій роботі ми базуємося на суб'єктно-ціннісному підході до розвитку особистості, розробленому О.Л. Музикою. В межах згаданого підходу розвиток особистості в першу чергу пов'язаний з розвитком здібностей людини. А ціннісна підтримка такого розвитку розглядається як система заходів, спрямованих на створення сприятливих умов для виникнення або збереження суб'єктних цінностей, за допомогою яких людина реалізує потребу у визнанні [9]. Усна народна творчість може слугувати одним із засобів ціннісної підтримки.

Головне завдання навчання – розвиток здібностей дітей. Оскільки навчально-виховний процес у початковій школі побудований так, що учень не має досвіду співпраці з однокласниками і не може бути корисним для них, а шляхи і засоби отримання визнання найближчого соціального оточення викривлені, то потреба у визнанні не задовольняється або задовольняється частково, але у такому випадку страждає розвиток здібностей дитини і її особистості в цілому [9].

Застосування усної народної творчості поряд із традиційною системою оцінювання допомогло б розв'язати згадану проблему. Використання тих же приказок і прислів'їв дозволило б впливати на мотивацію діяльності молодшого школяра, належно поцінувати його у ситуації успіху чи підтримати у ситуації невдачі.

Висновки.

1. Рівень функціонування усної народної творчості в умовах сучасної культури є недостатнім для регуляції діяльності та міжособистісних стосунків.
2. Частину регулятивних функцій усної народної творчості перебрав на себе постфольклор. Він регулює новий тип стосунків, які зазвичай не ґрунтуються на безпосередньому досвіді попередніх поколінь і не вимагають суворого дотримання традиційного етикету.

3. Усна народна творчість продовжує здійснювати вплив на розвиток дитини. Її можна використати як ефективний засіб ціннісної підтримки навчальної діяльності у молодшому шкільному віці.

Ми окреслили один із можливих напрямів залучення усної народної творчості до розвитку особистості у сучасній культурі **Перспективи подальших досліджень** вбачаємо як у пошуку нових сфер реанімації усної народної творчості, так і у розробці прикладних програм її застосування, зокрема у навчанні та вихованні.

224

Література

1. *Алексеев К.И.* Понимание и распознавание метафоры детьми 8 – 10 лет //Вопр. психологии. – 2001. – № 3. – С. 27 – 39.
2. *Войноровський Ю.В.* Роль Міжнародної Ради Організації Фестивалів Фольклору і Традиційних мистецтв (CIOFF) в розвитку та популяризації традиційної народної культури //Міжнародна науково-практична конференція „Процес соціалізації у контексті традиційної культури” /Харків. Обл. центр нар. тв. – Х.: Регіон-інформ, 2000. – С. 42 – 47.
3. *Дикман Х.* Юнгианский анализ волшебных сказок. Сказание и иносказание. Приложение: Методы аналитической психологи. (Главы из книги) /Перевод Г.Л. Дроздецкой и В.В. Зеленского; Под общ.ред. В.В.Зеленского. – СПб: Академический проект, 2000. – 256 с.
4. *Дмитриева О.А.* Типы моральных оценок в текстах пословиц и афоризмов //Языковая личность: проблемы лингвокультурологии и функциональной семантики: Сб. науч. тр. /ВГПУ. – Волгоград: Перемена, 1999. – С.154 – 161.
5. *Евтушенко С.В.* Народное художественное творчество. – Х.: ХДІК, 1997. – Т.1,2.
6. *Киченко О.* Фольклор як художня система (проблеми теорії). – Дрогобич: НВЦ „Каменяр”, 2002. – 216 с.
7. *Кудрявцев В.Т., Уразалиева Г.К.* Социальный и психологический смысл явлений детской субкультуры//Журн. прикладной психологи. – 1999. – №1. – С. 64 – 78.
8. *Кудрявцев В.Т., Уразалиева Г.К., Кириллов И.Л.* Личностный рост ребенка в дошкольном образовании. М.: Институт дошкольного образования и

семейного воспитания РАО, АНО «Центр развивающего образования Владимира Кудрявцева», 2003 // <http://www.tovievich.ru>

9. *Музыка О.Л.* Ціннісна підтримка особистісного росту /Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова. Серія №12. Психологічні науки: Зб. наукових праць. – К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2005. – №6 (30). – Ч.ІІ. – С. 232-240.
10. *Никончук Н.О.* Проблема впливу усної народної творчості на становлення особистості в умовах сучасної культури /Духовна культура особистості в контексті розвитку громадянського суспільства: Науково-методичний збірник /За ред. М.М. Заброцького, І.І. Якухно. – Житомир - Київ, ЖОІППО, 2005. – С.69 – 76.
11. *Осорина М.В.* Современный детский фольклор как предмет междисциплинарных исследований (к проблеме этнографии детства) //Советская этнография. – 1983. – № 3. – С. 34 – 45.
12. *Путилов Б.Н.* Фольклор и народная культура – СПб.: Петербургское Востоковедение, 2003. – 464 с.
13. *Селіванова О.* Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти): Монографія. – К. – Черкаси: Брама, 2004. – 276 с.
14. Современный городской фольклор. – М.: Рос. гос. гуманитар. ун-т., 2003. – 736 с.
15. *Юнг К.Г., фон Франц М.-Л., Хендерсон Дж.Л., Якоби И, Яффе А.* Человек и его символы / Под.общ. ред. С.Н. Сидоренко. – М.: Серебряные нити, 1997. – 368 с.